

افزایش تولیدات ارگانیک شیر و گوشت با توسعه پرورش شتر در شمال استان گلستان

آشورمحمد قره باش^۱

چکیده

ناحیه شمال استان گلستان دشت وسیعی است که از نظر اقلیمی جزء مناطق خشک و نیمه خشک بوده، خاک این مناطق دارای شوری و قلیائیت زیاد است. وسعت تقریبی شوره زار ها ۳۵۰-۳۰۰ هزار هکتار و برای زراعت، باغبانی، پرورش گاو و طیور نامناسب بوده، تنها راه بهره برداری صحیح از این مراتع پرورش شتر می باشد. این ناحیه در روزگاری نه چندان دور مرکز پرورش شتر بوده که امروزه به دلیل برخی مشکلات، جمعیت شتر در منطقه کاهش یافته است. محصولات با ارزش شتر، تولید شیر و گوشت قرمز می باشد. به دلیل سیستم پرورش سنتی و تغذیه با علوفه مراتع طبیعی، شیر و گوشت تولیدی شترها محصولات ارگانیک و سالم برای تغذیه انسان است. در زمینه تولید و خصوصیات شیر و گوشت شترهای بومی ایران از جمله شترهای یک کوهانه ترکمن اطلاعات کافی در دسترس نبوده، لذا در این طرح بازده تولید، ترکیبات و فرآورده های شیر و گوشت شتر، مشکلات پرورش و راهکارهای توسعه آن در استان گلستان مورد بررسی قرار گرفت. اطلاعات مورد نیاز در طی ۲ سال توسط ۱۰۵ نفر از پرورش دهندگان شتر شهرستان های گمیشان، ندرترکمن، آق قلا و گنبد کاووس استان گلستان جمع آوری شد.

واژه های کلیدی: غذای ارگانیک، شیر شتر، گوشت شتر، شتر یک کوهانه ترکمن، استان گلستان.

^۱. استادیار گروه علوم دامی دانشگاه گنبد کاووس ghareh44@yahoo.com

مقدمه

شتر یکی از دام‌های با ارزشی است که می‌تواند در آینده بعنوان گزینه مناسب در جهت تولید پروتئین حیوانی ارگانیک و تولید کرک (الیاف) ارگانیک در مناطق بیابانی و نیمه بیابانی مطرح گردد (۸).

ناحیه شمال استان گلستان دشت وسیع و از نظر اقلیمی جزء مناطق خشک و نیمه خشک با میزان بارندگی ۳۰۰-۲۰۰ میلی متر در سال و بیشتر سطح آن را مراتع شوره زار تشکیل می‌دهد. این مناطق دارای شوری و قلیائیت زیادی بوده و پوشش گیاهی مراتع و سایر شرایط اکولوژیکی آن، مناسب پرورش شتر است (۴ و ۵). در این منطقه پرورش و نگهداری شتر از قدیم رایج بوده و شتر از دام‌های اصلی عشایر ترکمن بشمار میرفته، ولی امروزه بنا به علل متعدد، پرورش و نگهداری شتر محدود شده است. (۴ و ۶). پوشش گیاهی این مراتع که حدود ۳۵۰-۳۰۰ هزار هکتار می‌باشد، عمدتاً از سالسولا، گز، شوره، درمنه دشتی و آتریپلکس تشکیل شده است (۴ و ۵). در این ناحیه پرورش و نگهداری شتر از دیرباز مرسوم بوده و شتر از دامهای اصلی ترکمنان بشمار میرفته، ولی امروزه به علت افزایش مشکلات متعددی پرورش و نگهداری شتر محدود شده است. در روزگاری نه چندان دور این منطقه یکی از مراکز مهم پرورش شتر کشور بوده و علاوه بر استفاده از آن در حمل و نقل، دامداری، زراعت و غیره، قسمت عمده نیاز گوشت، شیر، کرک و مو را نیز تأمین می‌کرده است. یکی از محصولات با ارزش شتر، تولید شیر است که از آن در این منطقه فرآورده‌ای بنام چال تهیه می‌شود (۴ و ۶). بازده تولید و ترکیبات شیر شتر در شرایط مختلف متفاوت بوده و تحت تأثیر خصوصیات نژادی، وضع تغذیه، دسترسی به آب، فصل و دوره شیردهی می‌باشد (۳، ۶ و ۷).

کولیف (۱۹۵۹) راندمان تولید شیر را در شترهای یک کوهانه ترکمن ۲۰۰۰ تا ۳۰۰۰ کیلوگرم در مدت ۱۶ ماه (۴۸۰ روز) گزارش کرده است. راندمان تولید شیر در ترکمنستان را ۷۵۰۰-۵۰۰۰ کیلوگرم در دوره شیردهی ۲۱۳ تا ۵۴۷ روزه گزارش نموده است (۷). در یک بررسی ترکیبات شیر شترهای بومی یک کوهانه ترکمن کل ماده جامد ۱۲/۳۸، چربی ۴/۱۹ و پروتئین ۲/۹۰ درصد و در فرآورده‌های تخمیری آن (چال) برای این ترکیبات به ترتیب ۲/۶۶، ۰/۸۲ و ۰/۸۳ درصد گزارش شده است (۶).

مهمترین تولید شتر در اغلب دنیا و بخصوص در اکثر نقاط ایران گوشت شتر می‌باشد. اطلاعات در مورد راندمان تولید گوشت شتر در نژادهای مختلف چندان زیاد نمی‌باشد. گوشت شترهای جوان کیفیت خوبی داشته و به گوشت گاو شبیه است اما به دلیل داشتن گلیکوژن زیاد کمی شیرین، با تارهای ضخیم تر و رنگ قرمز مایل به قهوه ای می‌باشد. کیفیت گوشت شترهای مسن (۳ سال به بالا) پایین آمده و اغلب مناسب تهیه کالباس و سوسیس است (۵ و ۱۰). متوسط لاشه شترهای یک کوهانه ایرانی در جنس نر ۴۰۰-۳۰۰ کیلوگرم و در جنس ماده ۲۵۰-۳۵۰ کیلوگرم (۱) و در منبعی دیگر از ۱۶۴ تا ۲۰۲ کیلوگرم گزارش گردیده است (۶). همچنین درصد وزن لاشه به وزن زنده در شتر حدود ۵۰ درصد است (۱ و ۷) و در منبع دیگر ۵۳/۸ درصد (۱۰) و ۶۳/۳-۵۰ درصد گزارش شده است (۱). میانگین افزایش وزن شترهای جوان (کمتر از ۳ سال) در شرایط تغذیه مناسب پروار بندی ۱-۲/۵ کیلوگرم گزارش شده است (۱).

مواد و روشها

در این طرح بازده تولید شیر، گوشت و روش‌های پرورش شتر در استان گلستان مورد بررسی قرار گرفت. اطلاعات مورد نیاز در طی ۲ سال توسط ۱۰۵ نفر از پرورش دهندگان شتر شهرستان‌های گمیشان، ندرترکمن، آق قلا و گنبد کاووس استان گلستان جمع آوری شد. جهت جمع آوری اطلاعات مورد نیاز تولید شیر شتر در منطقه ابتدا تعدادی از افراد پرورش دهنده (۱۶ نفر) پس از راهنمایی‌های لازم جهت رکوردگیری شیر شتر در شهرستان‌های بندر ترکمن، گمیشان، آق قلا و گنبد کاووس انتخاب شد. از شترهای انتخابی نمونه شیر و فرآورده تخمیری آن گرفته شده و ترکیب شیمیایی و خصوصیات نمونه‌ها از نظر درصد کل مواد جامد و چربی تعیین شدند. در طول اجرای طرح با همکاری مسئولین کشتارگاه دام شهرستان آق قلا و چند نفر از قصابان ذبح کننده شتر در گنبد کاووس به همراه تکمیل

پرسشنامه ای حاوی اطلاعات مورد نیاز شامل: سن، جنس شتر مورد کشتار، وضع تغذیه قبل از کشتار، وزن زنده قبل از کشتار وزن و خصوصیات لاشه شترهای ذبح شده بررسی شد.

نتایج و بحث

روش های پرورش شتر در استان گلستان

۱- نگهداری سنتی گله های داشتی، که روش غالب پرورش شتر در ترکمن صحرا می باشد. معمولاً در منطقه چند تن از افراد شتردار که تعداد کمی شتر دارند با هم گله مشترکی (بطور متوسط ۵۰-۱۰۰ نفر) را تشکیل داده و یک نفر به عنوان ساربان و نگهبان انتخاب می کنند. در این روش گله های شتر در مراتع شوره زار بطور آزاد رها بوده و بصورت طبیعی زاد و ولد نموده و از مراتع جهت تغذیه استفاده می کنند. آب آشامیدنی را نیز از رودخانه گرگان یا اترک، برکه ها، چشمه ها و یا چاه های موجود در سطح مراتع تأمین می کنند. محل قشلاق (در فصل پاییز و زمستان) از مراتع موجود در شمال گنبدکاووس و بخش داشلی برون استفاده نموده و در ییلاق به مدت ۲-۳ ماه ازسال از چرا در سطح پس چر مزارع غلات تغذیه می شوند (۴ و ۵).

۲- نگهداری انفرادی شتر، این روش در روستاها و حاشیه شهرها معمول بوده و به منظور شیردوشی شترها در فصول بهار و تابستان و گاهی تا اواخر پاییز می باشد. در این روش شترها اغلب بصورت بسته نگهداری و تغذیه دستی شده و کمتر به چرا فرستاده می شوند. این شترها پس از پایان یک دوره شیردوشی دوباره به گله برگردانده می شوند (۵).

۳- روش نیمه صنعتی یا پرواربندی شتر، که اغلب توسط واسطه ها، قصابان و یا صاحبان شترها قبل از فروش یا کشتار به مدت چند هفته تا چند ماه بصورت بسته و با تغذیه دستی انجام می گیرد. این روش نسبت به دو روش دیگر نگهداری شتر در منطقه محدود و کم می باشد (۵).

با توجه به وجود مراتع مناسب پرورش شتر بدون ایجاد رقابت با سایر دامها از نظر تغذیه جهت بهره برداری مناسب از منابع موجود در مراتع بیابانی و شوره زار منطقه ترکمن صحرا روش پرورش سنتی، روش کاملاً مناسب و اقتصادی و با حداقل هزینه برای پرورش شتر است. اما از معایب این روش میتوان مشکلات مدیریت پرورش شترها بخصوص از نظر مدیریت صحیح تولید مثل، تغذیه، انتخاب و اصلاح نژاد، بهداشت و کنترل بیماریها، تصادفات شترهای رها شده در حاشیه جاده ها با وسایل نقلیه و نیز صدمه شترهای آزاد به مزارع حاشیه صحرا بخصوص در فصل بهار و ایجاد درگیری بین زارعین و شترداران اشاره نمود.

تولید شیر

در شترهای بومی ترکمن میانگین طول دوره شیردهی ۸ ماه، بازده تولید شیرروزانه ۸ کیلوگرم و میزان تولید شیرسالانه (یک دوره شیردوشی) ۱۸۸۰ کیلوگرم بوده است. بازده تولید شیر بر حسب شرایط محیطی مانند آب و هوا، تغذیه، دفعات شیردوشی، مرحله شیردوشی، سن و دفعات زایش متفاوت می باشد. میزان تولید شیرسالانه شترهای ترکمن تقریباً به نظر کولیف (در ترکمنستان در سال ۱۹۵۹) نزدیک بوده و این اختلاف کم نیز احتمالاً در اثر تغییر شرایط و بخصوص تفاوت دوره شیردهی یا شیردوشی می باشد (۷). اما طول دوره شیردوشی در منطقه تحت تأثیر تقاضا برای مصزف شیر شتر و فرآورده تخمیری آن (چال) می باشد که اغلب در فصول گرم بهار و تابستان بیشتر شیردوشی شده و احتمال تولید شیر بیشتر در صورت دوشش طولانی تر (بیش از ۸ ماه) وجود دارد (۳ و ۷).

نتایج بررسی ترکیب شیمیایی و خصوصیات شیر و چال شترهای یک کوهانه ترکمن در این آزمایش با آزمایش قبلی (۶) تا حدودی مطابقت داشته و تفاوت جزئی احتمالاً به دلیل تفاوت مرحله شیردوشی و نمونه برداری، تغذیه و مدیریت پرورش شترها و نیز تعداد نمونه

های مورد آزمایش می باشد. در نمونه های شیر شتر های یک کوهانه ترکمن مقدار ترکیبات کل ماده جامد ۱۰/۲۵ و چربی ۲/۹۵ درصد بود.

تنها فرآورده تخمیری شیر شتر در ترکمن صحرا چال است که طعم آن مشابه دوغ گازدار می باشد. معمولاً شیرشتر در منطقه فقط بصورت چال به مصرف می رسد. فرآورده های چال از دو قسمت بنام های قالما یا آقارن (Agharan) و غور (Ghoor) تشکیل شده است. آقارن قسمت رویی که کف دار، سفیدرنگ و پرچرب است، غور قسمت زیری که مایع حدوداً آبی رنگ و کدر می باشد و در واقع قسمت اصلی چال را تشکیل می دهد (۵).

تولید گوشت

میانگین وزن لاشه گرم هر نفر شتر کشتار شده ۱۸۷/۵۰ کیلوگرم، میانگین بازده لاشه (درصد وزن لاشه به وزن زنده قبل از کشتار) ۴۸/۹ درصد و میانگین سن شترهای نحر شده در منطقه بین ۳ تا ۲ سال و عمدتاً جنس نر (به اصطلاح محلی کشر) بود. قیمت لاشه شتر در منطقه در صورت جوان بودن تقریباً برابر گوشت گاو بوده است (۴ و ۵).

راه کارهای توسعه پرورش شتر در استان گلستان

۱- ایجاد ایستگاه های مطالعات در مورد شناسایی مناطق زیست، مسائل تغذیه، پروراندی، اصلاح و احیاء مراتع، اصلاح مدیریت تولیدمثل، افزایش بازده تولیدات و اصلاح نژاد شترهای بومی کشور بخصوص در منطقه ترکمن صحرا، مطالعه استعداد های تولیدی و قابلیت های نژادی شترهای یک کوهانه ترکمن ضروری بنظر می رسد (۵ و ۹).

۲- توسعه پرورش شتر به روش نیمه صنعتی

در این روش با تقویت شترداران فعلی و واگذاری واقع مزاد به شترداران و تبدیل مراتع مجوز دار برای گوسفندان و بزداران به پرورش شتر برای دامداران علاقمند و نیز واگذاری زمین های دارای سطح بالای آب در مناطق شوره زار شمال استان گلستان به متقاضیان علاقمند برای کاشت گیاهان مرتعی شورپسند (مانند آتریپلکس) می باشد که پس از کاشت بوته های مرتعی، مجوز نگهداری شتر به آنها داد (۲ و ۸).

۳- پرورش شتر به شیوه صنعتی

پرورش شترهای شیری و پروار بندی شتر به شیوه صنعتی یا بسته در صورت مدیریت صحیح و رعایت اندازه اقتصادی گله و رعایت سایر مسائل علمی و فنی و شرایط مناسب بازار نهاده ها، احتمالاً اقتصادی می باشد. البته نیاز به مطالعات اقتصادی میدانی دارد (۸).

۴- افزایش بهره‌وری در شترداری

افزایش بهره‌وری در شترداری با موارد مختلف قابل دسترس می باشد که از اهم این راهکارها می توان به موارد ذیل اشاره نمود؛ اصلاح ساختار تشکل های مرتبط، اجرای طرح ها و پروژه ها با مشارکت تولیدکنندگان، ارتقای سطح دانش فارغ التحصیلان دامپروری و دامپزشکان، نظارت بر فرایند تولید خوراک دام، آموزش های کاربردی و ترویجی بهره‌برداران، آموزش های کاربردی و ترویجی بهره‌برداران، اصلاح ساختار بیمه محصولات بخش کشاورزی، بکارگیری کارشناسان در مزارع پرورش شتر صنعتی، تقویت صندوق حمایت بخش کشاورزی، اصلاح و احیاء مراتع کشور، ایجاد خوشه های واحدهای تولیدی برای تولید کنندگان سنتی (۲ و ۹).

منابع

۱. خاتمی، ک.، م.، خاکی، ۱۳۶۶. پژوهشی در زمینه احیاء پرورش شتر در ایران و چگونگی بهره برداری اقتصادی از آن، مؤسسه تحقیقات دامپروری، نشریه پژوهشی شماره ۵۴.
۲. خدائی، س. ع. ۱۳۹۳. راهکارهای توسعه پرورش صنعتی و نیمه صنعتی شتر در کشور، همایش ملی توسعه پرورش شتر ایران، دانشگاه گنبد کاووس. ص: ۶۲ - ۶۱.
۳. سلیمانی مختاری، غ. ۱۳۷۰. پرورش علمی و عملی شتر، مدیریت آموزش و ترویج سازمان دامپروری کشور.
۴. قره باش، آ. ۱۳۶۷. بررسی وضعیت پرورش شتر در منطقه ترکمن صحرا، درس بررسی مسائل دامپروری دوره کارشناسی، دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران.
۵. قره باش، آ. ۱۳۷۰. مطالعه توان پروراری گوسفندان اتابای (ترکمنی) و گوسفندان زل با استفاده از جیره های غذایی مختلف و اندازه گیری ضریب هضمی جیره ها، پایان نامه کارشناسی ارشد دامپروری، دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران.
۶. گوگلانی، آ. ۱۳۶۶. بررسی ترکیبات فیزیکوشیمیایی شیر شتر و فرآورده های تخمیری آن (چال) در منطقه ترکمن صحرا (گنبد کاووس و حومه)، پایان نامه شماره ۱۵۹۶ دکتری دامپزشکی دانشگاه تهران.
۷. ناظر عدل، ک. ۱۳۶۵. پرورش شتر، انتشارات جهاددانشگاهی.
۸. هدایت ایوبی، ن. و مقصودی، ص. م. ۱۳۹۳. اهمیت پرورش شتر در در مناطق گرمسیر ایران و راهکارهای آن ارتقاء تولید، همایش ملی توسعه پرورش شتر ایران، دانشگاه گنبد کاووس. ص: ۴۰ - ۳۵.
۹. هلاکو، غ. و سمیعی، ر. ۱۳۹۳. راهبردهای توسعه پایدار شترداری ایران، همایش ملی توسعه پرورش شتر ایران، دانشگاه گنبد کاووس. ص: ۱۳۰ - ۱۱۷.